

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертацію
Бойченко Наталії Михайлівни
«Етичні цінності сучасної університетської освіти:
філософська рефлексія»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за
спеціальністю 09.00.10 – філософія освіти та 09.00.07 – етика

Сучасна університетська освіта вже декілька десятиліть є об'єктом інтенсивного наукового та публічного дискурсу. Адже вражаючі суспільні та ще більш вражаючі технічні зміни не просто кидають виклик університетам, але створюють як альтернативні джерела інформації, так і альтернативні авторитети у питаннях пізнання і наукових відкриттів. Віртуальні бібліотеки остаточно позбавляють університети монополії на збереження знань, записані на відео лекції провідних науковців та професорів залишають нерідко поза конкуренцією місцеву професуру, а приватні лабораторії та науково-дослідні центри нерідко виявляються краще обладнаними, ніж університетські. Та й у питаннях маркетингу та піару далеко не всі університети встигають за новітніми досягненнями сучасного суспільства. Сфера етики тривалий час залишалася чи не єдиною цариною, де університети були поза конкуренцією, а академічні цінності надавали університетам статусу мало не третейського судді у багатьох суспільних суперечках та конфліктах. Однак, навіть морально-етичний авторитет університетів останнім часом зазнає кризи – як внаслідок частішого виявлення завдяки новітнім технологіям випадків плагіату на різних етапах академічної кар'єри, так і внаслідок втрати деякими представниками самих університетів непохитної впевненості у своїх академічних ідеалах. Соціальний світ, за висловом Зігмунта Баумана, став надто плинним, плинною стала і мораль, і університети не змогли вберегтися від цих загальносуспільних тенденцій. Релятивізм згубний для етики, однак не смертельним. Втрата абсолютних ідеалів збільшує відповідальність представників університетів за вироблення морально-етичних стандартів власними силами – відповідно до конкретних завдань і обставин функціонування університетів, але звісно – з оперттям на класику етичної теорії. Дане дисертаційне дослідження, на наш погляд, і є доволі вдалою спробою

відновити зв'язок між філософською класикою та реаліями сучасності у чи не найважливіших для університетської освіти питаннях етики внутрішнього університетського життя та етики взаємин університету із суспільством.

При цьому з'ясовується, що консервативна функція університетської моралі все більшою мірою доповнюється, а подекуди заміщається функцією схвалення та морального стимулювання інновацій – етика постає не як певний стабілізатор університетського життя, а як його каталізатор, а інколи навіть революціонізуючий чинник. Етика все частіше не просто закликає до змін, але й вказує перспективні напрями цих змін, не стільки наздоганяє події у своїх виправданнях і обґрунтуваннях, скільки задає нові цілі і підвищує планку вимог до сучасного університету. Саме етика спонукає нерідко університети бути локомотивами суспільного життя – завдяки висуненню нових ідей та нових цінностей, які модернізують суспільство не менше, а то й навіть більше, аніж новітні технології.

Цінним є те, що дана робота вдало доповнює низку монографічних та дисертаційних досліджень, присвячених аналізу університетської освіти та університету як соціального інституту, які були захищені за останні роки в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова та Інституті вищої освіти НАПН України. Зокрема, тема даного дисертаційного дослідження була визначена відповідно до наукової теми відділу інтернаціоналізації вищої освіти Інституту вищої освіти НАПН України «Феномен університету в контексті суспільства знань» (НДР 0112U002214).

Тема наукового дослідження, таким чином, позначає проблему з'ясування сутності феномену етичних цінностей як відчутного чинника сучасного університетського життя, а відтак і усього суспільного життя.

Мета дисертаційного дослідження – а саме, виявлення сутності, особливостей прояву та функціональних впливів етичних цінностей сучасної університетської освіти – чітко визначена, відповідно до неї сформульовано завдання, об'єкт і предмет дисертаційного дослідження. В цілому досягнення заявленої мети сприяло не лише розкриттю теми дослідження, але й ширше

спряло досягненню кращого розуміння сутності процесів, які відбуваються у сучасному університеті. Зрозуміла логічна структура дослідження, обґрунтована послідовність викладу матеріалу сприяли переконливому розгортанню авторської концепції етичних цінностей університетської освіти. Авторка робить по ходу тексту важливі методологічні та практичні рекомендації, які вплинули також і на формулювання основних висновків дослідження.

У цьому контексті на більш уважний розгляд заслуговують деякі положення наукової новизни, які мають, на нашу думку, особливу наукову цінність.

У першому розділі визначено ціннісні, когнітивні, методологічні та предметні підстави здійснення дослідження. Являє безумовний інтерес для розвитку вітчизняної філософської думки здійснений у цьому розділі дисертанткою послідовний розгляд і обґрунтування взаємозв'язку кількох базових методів пізнання освітніх процесів – комунікативної філософії, інституційного аналізу, теорії практик. При цьому дисертантка виходить з положення про нерозривність дослідження когнітивних та ціннісних характеристик пізнавального процесу, що зумовило переосмислення філософії освіти як аксіології.

Також у цьому розділі авторка слушно зауважує, що освітня комунікація як «одна з вищих цінностей для всіх, хто отримує освіту ... має з самого початку задати основні виховні та освітні цілі та засоби їхнього досягнення... супроводжувати самоосвіту та самовиховання... і завершувати такі самоосвіту та самовиховання» (с. 12 дисертації). Дійсно, достатньо хоча би одного разу поспілкуватися зі студентами заочного відділення, щоби відчутти, наскільки вища прага до освітньої комунікації у кращих студентів-заочників порівняно з кращими студентами стаціонару. Однак, цілком зрозуміло з тексту третього підрозділу першого розділу дисертації, що освітня комунікація є вищою цінністю для всіх учасників університетської освіти. Студенти стаціонару починають посправжньому цінувати її інколи вже після завершення навчання, тоді як під час навчання вона здається чимось samozрозумілим, таким, що завжди буде з тобою. Це нагадує безпосередність відчуття юної людини, ніби вона ніколи не зазнає хвороб, старості і смерті, а завжди буде у розквіті сил. Саме такий розквіт

духовних сил і надає освітня комунікація.

У другому розділі дисертації заслуговує на увагу звернення авторки до проблем соціальної ідентичності соціальної рівності та нерівності у сфері освіти. Ці теми між собою взаємопов'язані, оскільки статус особистості значною мірою пов'язаний з її життєвими і особистими амбіціями – як правило, людина досягає вищого статусу, наполегливо і послідовно добиваючись його. Як показує символ, який запропонував Григорій Савич Сковорода і який використала дисертантка на с. 113 (підрозділ 2.3, присвячений темі рівності), людина отримує від Бога (або ж від природи, що для Сковороди було тотожним) стільки, скільки зможе взяти сама. У освіті це особливо відчутно – лекції і семінари відвідувати можуть усі студенти, так само як всі нині мають рівний доступ до бібліотек та інших джерел інформації. Питання полягає нині більшою мірою у мотивації, у власних чеснотах – саме тому проблематика цінностей виявляється визначальною при встановленні ідентичності або рівності чи нерівності. Дисертантка переконливо доводить цю думку.

Варто визнати складність завдання, яке стоїть перед етичними цінностями, як розкривається нею у третьому розділі дослідження. Варто погодитись, зокрема, з думкою, що особливо важливі результати погодження освітніх цінностей та інших суспільних цінностей можна напрацювати, «коли професура виявляється втягнутою у обговорення і часткове теоретичне розв'язання суспільних проблем безпосередньо в аудиторіях – під час спілкування зі студентами. Саме студенти як вихідці і представники різних соціальних груп і прошарків суспільства приносять «із собою» той пакет цінностей, який властивий їхнім особливим соціальним групам і спільнотам» (с. 162). Дійсно, як зазначено в авторефераті, «подоланню упередженостей і некритичного мислення загалом може сприяти вироблення широкого консенсусу щодо моральних норм та етичних цінностей» (с. 16). Можна погодитися із твердженням, що хоча професорсько-викладацький склад не повинна ініціювати обговорення позаакадемічних питань, однак не завжди є право уникати такого обговорення. Подібні ситуації спостерігали під час недавніх революцій в Україні, та й зараз не помічати подій на сході нашої країни

просто неможливо. Ігнорування цих подій, на нашу думку, вже свідчить не на користь, а проти академічності університетської освіти. Адже чи можна займатися освітою чи наукою, не будучи громадянами своєї країни? Здається, це риторичне питання.

Також цікавим є розглянуте у четвертому розділі дисертації і висунуте на захист положення, що «у моральних практиках університетських спільнот етичні цінності виступають як фактичне втілення контрфактичних вимог, які висуваються як щодо цілей, так і щодо засобів здійснення університетської освіти. Дослідження етичних цінностей конкретних університетських спільнот постає визначальною передумовою застосування прикладної етики у дослідженнях сучасного університету» (с. 11). Аналіз теми контрфактичності, на нашу думку, взагалі має значущість для усіх філософських досліджень людини, суспільства та соціальних спільнот, а не лише для філософії освіти та етики. Особливо переконливо виглядає звернення дисертантки до філологічних виток проблеми контрфактичності, які більшість філософів, які використовують цей термін взагалі не згадують. Однак саме філологія вказує шлях до демістифікації і, якщо можна так сказати, десубстанціалізації контрфактичності. Саме філологія підказує більш прагматичний, функціонально обумовлений підхід до використання контрфактичності. Це положення конкретизується наступним положенням, яке виноситься на захист: «...контрфактичність цінностей послідовно позбувається як універсалістських, так і індивідуалістичних характеристик. Універсальність академічних цінностей набуває свої особливі інтерпретації у контрфактичних цінностях конкретних спільнот. Індивідуалізація фактичних цінностей можлива лише у рамках, заданих цінностями контрфактичними. Це не означає, що не можливі фактичні цінності, які не виходили би за ці рамки, але це однозначно означає, що такі цінності або ще не стали університетськими, або вже такими не є, або навряд чи коли набудуть такий статус» (с. 12). Такий у певному сенсі кантіанський підхід до визначення рамок застосовності цінностей видається більш доречним, аніж спекулятивний універсалізм.

У п'ятому розділі набули конкретики намічені у попередніх розділах

важливі для філософії освіти напрями вирішення проблеми застосування філософських знань про етичні цінності у практиці університетського життя. Цей розділ присвячено постаті викладача вищої школи – розгляду етичної сторони його функціонування у тих іпостасях, які є найбільш характерними для нього. Особливу роль відіграє, звичайно, етичний кодекс викладача вищої школи, який концентрує у собі основні етичні цінності, які вже мотивують та повинні мотивувати (у контрфактичному режимі) поведінку викладача університету. Разом з дисертанткою варто «акцентувати увагу на таких положеннях: щодо освітньої та суспільної цінності професії викладача, щодо значущості взірців етичної поведінки у сфері освіти, щодо ключової ролі викладача як носія академічної етики, щодо професури як джерела суджень про моральний та етичний авторитет поведінки викладача вищої школи та основного носія цінностей етичного кодексу викладача університету» (с. 7 автореферату). Н.М. Бойченко цілком слушно показує взаємопов'язаність з етичної точки зору академічних та суспільних завдань викладача університету. З точки зору філософії освіти слід також визнати його особливу роль, яку можна порівняти з атрактором у само організаційних процесах, якщо звернутися до мови синергетики. Крім того, слід звернути увагу, що теоретичний синтез, здійснений у дисертаційному дослідженні, базується на виконаній нею попередньо аналітичній роботі щодо на чіткого розмежування етичних підстав для виконання викладачем своєї місії як наукового дослідника, інтелектуала, а також етичних підстав його діяльності з економічної, адміністративної, релігійної точок зору.

Таким чином, дана докторська дисертація презентує результати масштабного і глибокого наукового дослідження. Слід звернути увагу на достатню наукову обґрунтованість та вагомість авторських висновків, що підкреслює фундаментальність та концептуальну новизну підходу у вирішенні обраної проблематики. Загалом, дана дисертаційна робота відзначається логічним, послідовним і структурованим викладом науково опрацьованого матеріалу, узгодженістю концепції і висновків.

Дослідження Н.М.Бойченко має свою теоретичну і практичну цінність, яка

полягає у перспективі методологічно сприяти прирощенню знання щодо ціннісних чинників розвитку освіти і самої вищої освіти як ціннісно-етичного чинника розвитку соціальних спільнот. Можна погодитись з дослідницею, що окремі положення доцільно використати в діяльності менеджерів освітніх і громадських установ, у практиці міжособистісних відносин. Конкретні результати, отримані в ході дослідження, можуть бути представлені у вигляді нормативних курсів для студентів вітчизняних і зарубіжних ВНЗ, а також використані при написанні підручників та навчальних посібників для ВНЗ. Результати дослідження можуть бути використані у процесі викладання таких дисциплін і курсів як «Філософія», «Філософія освіти», «Етика», «Соціальна філософія» тощо. Висновки наукової розвідки можуть бути враховані при формуванні державних програм щодо формування демократичного суспільства, удосконалення вітчизняної системи освіти та підвищення соціальної ефективності державного регулювання освітніх процесів.

Результати наукового дослідження, основні концептуальні ідеї та висновки, сформульовані в дисертації, належним чином відображені у наукових публікаціях автора, пройшли достатню апробацію і доповідались на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях.

Позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження в цілому, слід все ж висловити кілька зауважень та побажань:

По-перше, дисертація виграла би, якби на її початку окремий підрозділ було би присвячено огляду наявних традицій у філософії цінностей – з докладнішим аналізом праць представників тієї традиції, якої дотримується сама авторка як найбільш відповідної цілям її дослідження.

По-друге, дисертантці варто було би ширше залучити аналіз національних традицій як таких, що здійснюють вплив на формування цінностей тих чи інших університетів. Дійсно, будь-який університет світу не є космополітичним, яке би місце у рейтингу він не займав – всі вони мають доволі виразне національне обличчя. Це пов'язано не лише з мовою викладання, але й з певними національними традиціями розвитку освіти і науки, вітчизняними науковими та

педагогічними школами. Дисертація виграла би, якби такі сюжети були ширше представлені у її структурі.

По-третє, дисертантці варто було би привернути більшу увагу аналізу конфліктів цінностей. Нерідко цінності особистості саме у конфліктних ситуаціях проявляються і проходять перевірку – і сфера освіти не є винятком. Це можуть бути як конфлікт між цінностями представників спільнот самої сфери освіти, так і конфлікти освітніх цінностей з цінностями інших сфер суспільного життя – економічними, політичними, релігійними тощо. У дисертації ці сюжети постійно з'являються, однак варто було би на наш погляд, присвятити окремий підрозділ чи навіть розділ темі конфлікту цінностей у сфері вищої освіти.

При цьому слід зазначити, що висловлені зауваження і побажання не заперечують актуальність, новизну, теоретичне та практичне значення дисертаційної роботи в цілому і не піддають сумніву наукову вартість представленого дисертаційного дослідження.

В цілому ж дисертація Бойченко Наталії Михайлівни є самостійним і завершеним науковим дослідженням, філософсько-освітнім за своєю методологією, понятійним апаратом та засобами доведення, в якому отримано нові науково обґрунтовані результати. Це дає підстави стверджувати, що мету дослідження – виявлення сутності, особливостей прояву та функціональних впливів етичних цінностей сучасної університетської освіти – успішно досягнуто. Авторка відкриває новий напрям у філософії освіти, корельований з новим напрямом у етичних дослідженнях – етичну аксіологію університетської освіти. Філософія освіти при цьому постає як аксіологія, а певний розділ прикладної етики – етика вищої школи – постає як водночас важлива складова філософії освіти. Таке часткове накладання предметних областей філософії освіти та етики зумовлене не лише близькістю завдань та сумісністю методологічних засобів філософії освіти та етики, але й загальною тенденцією сучасного гуманітарного знання не лише до встановлення міждисциплінарних зв'язків, але й формуванням спільного поля трансдисциплінарних досліджень.

Текст та зміст дисертаційної роботи дозволяє зробити висновок, що її авторка є науково зрілою і компетентною особистістю, здатною не лише продукувати та належним чином презентувати нові ідеї, але й під час розгляду суперечливих моментів наукової проблематики виявляти її евристичний потенціал.

Подана до захисту дисертація Наталії Михайлівни Бойченко «Етичні цінності сучасної університетської освіти: філософська рефлексія» виконана самостійно, в академічному стилі, відповідає п. 10, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567, а її авторка цілком заслуговує присвоєння наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальностями 09.00.10 – філософія освіти та 09.00.07 – етика.

**Доктор філософських наук, професор,
ректор Дрогобицького державного
педагогічного університету
імені Івана Франка**

Н.В.Скотна

04.02.2016р.